

pedagog på piedestal

Förskolans pionjärer. Systrarna Ellen och Maria Mobergs barnträdgårdar beredde marken för den svenska förskolan. Verksamheten mötte den gryende välfärdsstatens behov och gav samtidigt små barn något de inte tidigare fått: pedagogik.

TEXT Katarina Bjärvall BILD Pia Koskela

HJÄLP FÖR MÖDRAR! Barnglädje åt barnen!” Så lød rubriken på de flygblad som spreds på Norrköpings gator år 1904. Bakom flygbladen låg systrarna Ellen Moberg och Maria Moberg, som var i färd med att starta stadens första barnträdgård.

Lockropet utgör något av en startsignal för den svenska barnomsorgens utveckling under 1900-talet. Den pedagogik som systrarna Moberg lanserade var vägledande också när de så kallade barnkrubborna på 1940-talet omvandlades till daghem och barnträdgårdarna till lekskolor, liksom när dessa båda verksamheter på 1960-talet började slås samman till en förskola.

Hjälpen till mödrar och glädjen åt barnen var två krafter

som sammanflöt i systrarna Mobergs projekt. En källa fanns i den nya vetenskapen psykologi med dess fokus på barn och på småbarnsårens betydelse för människans utveckling. En annan fanns i den nymornade borgerliga kvinnorörelsen med ambitioner att verka avlastande för arbetarklassens kvinnor.

Norrköping vid det förra sekelskiftet var en viktig industristad, dominerad av textilfabriker, och ett skarpt skiktat klassamhälle. De flesta textilarbetare var, sedan mekaniseringen på slutet av 1800-talet, kvinnor. Många var ensamstående mödrar, en utsatt livssituation som Moa Martinson har skildrat ur ett barnperspektiv i *Mor gifter sig* som utspelas i just Norrköping. Barnen fick följa med till fabriker eller lämnades ensamma, i trånga lägenheter eller på gårdarna mellan arbetarlängorna. Kontrasten var stark mot stadens centrum som luftades av breda esplanader och trädgårdar med villor, &

pedagog på piedestal

bebodda av folk med pengar, utbildning eller, ibland, båda.

I ett sådant hus, på Skolgatan 18, föddes systrarna Moberg, Ellen 1874 och Maria 1876. Deras far, som var läkare, dog när de var små, varpå deras mamma Sara öppnade en privat flickskola i hemmet. Samtidigt skickades döttrarna på kurser i andra delar av Sverige och på bildningsresor utomlands. Maria studerade pedagogik, bland annat i Berlin, där hon kom i kontakt med den tyske naturfilosofen och pedagogen Friedrich Fröbel (1782–1852) och hans lärar. Han är mannen bakom begreppet barnträdgård eller kindergarten, en pedagogisk omsorg riktad mot små barn, inte nödvändigtvis belägen i en trädgård.

Efter hemkomsten tog Maria Moberg 1899 initiativet till att öppna en barnträdgård i hemmet på Skolgatan. Barnen kom från välbeställda familjer, men när systrarna fem år senare öppnade sin nya och större barnträdgård, kallad Fröbelstugan, var målgruppen arbetarfamiljer.

Efter ytterligare fem år, 1909, utvidgade de verksamheten och startade också ett seminarium som de kallade Fröbelinstitutet. Där togs en del barn emot för helinackordering, en service åt mödrar som arbetade skrift men också ett alternativ till barn- eller fosterhem.

BÅDA SYSTRARNA FÖRBLEV ogifta och bodde kvar hemma hos mamman. Maria ansvarade för pedagogiken, medan Ellen skötte ekonomin, ofta under viss kamp. I början fick systrarna förlita sig på sina egna, släktens och andra välgörarens privata pengar. De inskrivna barnens föräldrar betalade också en avgift, ibland genom arbetsinsatser i lokalerna. Från 1912 fick projektet ett litet kommunalt ekonomiskt bidrag som gradvis utökades.

Ett viktigt stöd var utbytet med andra Fröbelinspirerade barnträdgårdspionjärer i Finland, Danmark och Norge. År 1931 samlade systrarna Moberg dem till ett möte där man enades om vilka krav som måste uppfyllas för att en verksamhet skulle få kallas barnträdgård. Några exempel: Utgångspunkten skulle vara Frøbels uppfostringsprinciper och ny psykologi; inredningen skulle vara lik ett hem och ge rörelsefrihet; material skulle finnas för lek och skapande; barnen skulle vara i åldrarna tre till sju år och varje grupp på mellan 25 och 30 barn skulle ha en ledarinna med examen från ett barnträdgårdseminarium.

En dag på Fröbelstugan för hundra år sedan var inte helt olik en dag på en svensk förskola idag. Där ingick en kort morgonsamling, ofta i form av ett samtal, kanske utifrån frågor från barnen som "ger anledning att tala om tacksamhet, hjälpsamhet, sanning och lögn, feghet och mod", som Maria Moberg skrev i boken *Barnträdgården*. Där ingick också ett

pass med till exempel rytmik, gymnastik, utomhuslek eller en gemensam arbetsuppgift, oftast samma för flickor och pojkar. Där ingick även fri lek.

Pedagogiken utgick från barnens intressen och syftade till självständighet, så att de i stället för att vänta på mat och påklädning skulle hjälpa varandra. Olydiga barn skulle med Maria Mobergs ord straffas med "en naturlig följd av förseelsen". Det innebar att barnet kunde fräntas sitt arbete, uteslutas ur leken, ställas i skamvrån eller skickas hem.

En grundpelare i barnträdgården var det Frøbelska begreppet arbetsmedelpunkt. Detta var ett ämne, hämtat från barnets nära vardag eller från naturen, som för en tid fick utgöra centrum för aktiviteterna – kanske ull eller mjölk, kanske snö eller trä. Detta pedagogiska grepp är väl känt i dag genom de teman som ofta genomströmmar förskola och skola.

Ett lika viktigt fundament var leken, både den fria och den organiserade, till exempel sångleken. Den fyllde en instrumentell funktion: "Det barn, som leker mycket och ihärdigt, blir säkert också en duglig människa", skrev systrarna.

Inte bara barnträdgårdarnas pedagogik utan också deras själva existens var en del av det framväxande arbetssamhällets logik. För kvinnor i mer välbeställda familjer kunde tidens vägval formuleras: Stanna hemma, ta hand om barnen och bli försörjd – eller söka sig ett yrkesarbete? Staten banade genom en alltmer utbyggd barnomsorg väg för det senare alternativet och för det som i dag kallas arbetslinjen.

Barnträdgårdarna befann sig också, skriver historiker Ann-Katrin Hatje i boken *Från treklång till triangelndrama*, i ett spänningsfält mellan det sociala och det pedagogiska. Många barn till ensamstående mödrar behövde heldagstillsyn, men

det behovet krockade med den halvdagsvistelse som syst-
rarna förordade med grunden i en pedagogik som satte hem-
met högt. En lösning blev att ge mödrarna hjälp till själv-
hjälp, framför allt genom ökat självförtroende.

Och genom att visa upp goda förebilder. Ett helt nytt yrke
växte fram: barnträdgårdsledarinnan, först senare kallad lära-
rinna. Hon – för något annat kön var inte påtänkt här –
skulle enligt systrarna Moberg ha ”ett fint öra och ett förstå-
ende sinne”, ”både intelligens och begåvning” och så,
”viktigast av allt”, en ”vilja att tjäna”.

Många av barnträdgårdsledarinnorna var utbildade vid
Fröbelinstitutet. Där erbjöds ett varierat kursutbud, från
korta barnsköterskekurser till en tvåårig utbildning till
barnträdgårdsledarinnan. Institutet var ända in på 1940-talet
Sveriges största förskoleseminarium.

EN VIKTIG INSPIRATÖR vid sidan av
Friedrich Fröbel var pedagogen och femi-
nisten Ellen Key. Hon menade visserligen
att kindergartensystemet fostrade ”hjord-
människor”, men hennes idéer återfinns
ändå hos systrarna Moberg. Ett exempel är
naturens betydelse: Barngrupperna gjorde
ofta utflykter i naturen, odlade och höll sig med husdjur som
duvor, hönor och kaniner. Andra inspirationskällor var den
österrikiska barnpsykologen Elsa Köhler, liksom liberala
svenska kvinnoprofiler som Honorine Hermelin. Ett kom-
plext förhållande hade systrarna till Maria Montessori, som
de både hämtade inspiration från och distanserade sig till.

En minst lika komplicerad, för att inte säga spänd, relation
hade de till politikern och pedagogen Alva Myrdal. I sak var
det inte mycket som skiljde hennes storbarnkammare från
systrarnas barnträdgårdar, men Alva Myrdal kallade
barnträdgårdarna för ”lyx” och Fröbel för ”ortodox”, medan
systrarna Moberg hade svårt för Alva Myrdals storskaliga
lösningar där samhället övertog en del av mammornas ansvar.

Ellen och Maria Mobergs idéer samspelade med tidens
förskjutningar i maktförhållanden när det gäller både klass

och kön. Deras projekt utgör länkar mellan en traditions-
tyngd kvinnoroll och en alltmer jämställd, liksom mellan ett
cementerat klassamhälle och ett folkhem där arbetarklassen
hävde sig upp. De ville ge traditionellt kvinnliga ansvarsupp-
gifter en roll i samhället och de hävdade, inom ramen för en
pågående sedlighetsdebatt, att barn och moderskärlek hade
en förädlade effekt på kvinnor. Modernt då, provocerande
reaktionärt i dag.

När det gäller klassfrågan ville systrarna, skriver Ann-
Katrin Hatje, förmedla ideal som trivsamhet, glädje, om-
tanke, ordning, gudsfruktan, fosterlandskärlek och arbete
till framför allt arbetarklassens kvinnor och barn. Dessa
ideal betraktades gärna som borgerliga, men var starka
inom folkrörelserna och arbetarbefolkningen. Här fanns
en spänning. Under storstrejkens år 1909 slog Maria
Moberg fast att bättre bostäder och högre löner var viktigt,
men att klasshat och bitterhet också måste bekämpas med
”personligt närmande”. Och faktum var att genom barn-
trädgårdarna fick kvinnor och barn ur olika samhällsklasser
möjlighet att mötas – men faktum var också att skiktningen
bestod, på så vis att de rikas barn gick halvdagar medan de
fattigas barn vistades hela dagar inom omsorgen eller var
inackorderade.

Systrarna Mobergs karaktärsdanande ambitioner är tyd-
liga då de skriver att de vill väcka ”barnens sinne för ordning
och renlighet, hövlighet och lydnad, hjälpsamhet, tacksam-
het och mycket annat”. Ålderdomligt, javisst – men har
förskolan verkligen genomgått en total synvända sedan dess,
eller bara glidit längs en värderingsskala? När opinionsbil-
dare idag oroar sig för att barn i miljonprogramsområden
inte går i förskola i samma utsträckning som barn i mer privi-
legierade områden, så är även det ett uttryck för karaktärsda-
nande anspråk, fast karaktären i dag ska dansa i riktning inte
mot hövlighet och lydnad utan mot jämställdhet och demo-
krati. Och det är nog gott så. Förskolan förändrar, det är en
del av dess idé.

Katarina Bjärvall är frilansjournalist.
pedagogiska.magasinet@lararforbundet.se

ELLEN OCH MARIA MOBERG

Systrarna Ellen Moberg (1874–1955) och Maria Moberg (1876–1948)
grundade i början av 1900-talet barnträdgårdar och ett seminarium för
barnträdgårdsledarinnor i Norrköping. Den pedagogiska inspirationen kom
från tysken Friedrich Fröbel med fokus på lek, frihet och självständighet,
men även från den framväxande utvecklingspsykologin. Vid 1930-talet hade
femhundra barnträdgårdsledarinnor utexaminerats, liksom ett tusental
barnsköterskor. Vid de olika Mobergska barnträdgårdarna i Norrköping fanns
i slutet av 1940-talet över tusen barn. 1918 grundande de Svenska Fröbel-
förbundet som i början av 1990-talet uppgick i Lärarförbundet.

ATT LÄSA

Birgitta Hammarström-
Lewenhagen *Förskolans
århundrade*, Gleerups 2016
Ann-Katrin Hatje *Från treklang
till triangelndrama*, Historiska
media 1999

Moa Martinson *Mor gifter sig,
Natur & Kultur* senaste utgåva:
2009 (original 1936)
Ellen och Maria Moberg *Finger-
lekar*, Esping & Lundell 1930
Maria Moberg och Stina Sandels,
red *Barnträdgården*, Natur &
Kultur 1945

Tidigare pedagogporträtt, av Lev Vygotskij, Ellen Key, N F S Grundtvig, Maria Montessori, Paulo Freire, Johan Amos Comenius, Janusz Korczak,
Alva Myrdal, Jean-Jacques Rousseau och John Dewey finns att läsa på pedagogiskamagasinet.se, sök på »pedagog på piedestalk».